

זה וזה גורם באיסורי אכילה

זה חלוק זה של התוספות דומה למה שכתבו במסכת עבודה זרה (דף מט ע"א ד"ה שאם) בסוגית זה וזה גורם שם דנה הסוגיה בנוטע אגוז של ערלה והקשו התוספות שם:

וא"ת מ"ש גידולי אגוז של ערלה מגידולי טבל ומעשר שני שהן חולין ואפי' גידולי תרומה אלא שגזרו עליהן ביי"ח דבר וי"ל דערלה שאסורה בהנאה יש לאסור הגידולין שגם זה הנאה היא אבל באיסור אכילה אין לאסור הגידולין שאינו אוכל האיסור עצמו. לפי טעם זה יש חלוק בין אסורי אכילה לאסורי הנאה לענין שני דברים: א. לענין שבח עצים בפת, ב. לענין זה וזה גורם בגידולין, ובשניהם הטעם שאינו אוכל את האיסור עצמו.¹

לענין שבח עצים בפת התוספות גם בפסחים וגם בע"ז הוכיחו ממבשל בשבת בשוגג שהדין הוא שיאכל אף שהעצים בשבת ודאי מוקצים, ע"כ שלא שייך שבח עצים בפת באיסורי אכילה. אבל בהגהות מיימוניות הלכות יום טוב (פרק א' אות ג') כתב שאסור ר"ת ור"י ליקח פת מן הכותי ביום טוב אלא אם כן היו יודעים שהקמח היה מנופה מעיו"ט, "ובמקום ששייך לירא שהעצים שאפו בו לקטן בו ביום, צריך גם בה לזוהר שידע שמערב יום טוב נלקטו".² ומוכח שהפת נאסרת אם נאפתה בעצי מוקצה, ולפי זה הם חולקים על

א

תוספות בפסחים (דף כו ע"ב ד"ה חדש) כתבו לגבי שבח עצים בפת: "ואומר ר"י דלא שייך אלא באסורי הנאה דוקא". התוספות לא נתנו כל נימוק באשר להבדל בין איסור הנאה לאיסור אכילה, אולם במסכת עבודה זרה (דף ס"ו ע"ב ד"ה אמר) דנו התוספות בענין תנור שהסיקהו בכמון של תרומה ואפה בו את הפת, הרחיבו יותר וכתבו:

דלא שייך לאסור שבח עצים בפת אלא דוקא באיסורי הנאה משום דיש שבח עצים בפת היינו שבח הנאה דעצים בתוך הפת וחשיב נהנה מן העצים הלכך התם גבי ערלה דאסור בהנאה אסרינן מהאי טעמא אבל הכא בתרומה דודאי מותרת בהנאה לזרים אין לאסור משום יש שבח עצים בפת ותדע דהאמר המבשל בשבת בשוגג יאכל במזיד לא יאכל ואמאי בשוגג יאכל הא כל עצים בשבת מוקצים אפילו נתלשו מאתמול ויש שבח עצים בפת א"כ כשאוכל הפת שנאפה עם העצים יש שבח ואוכל מוקצה אלא ודאי כדפי' דלא אסרינן משום שבח עצים אלא דוקא באיסורי הנאה כדפרישי' ומוקצה מותר בהנאה הוא.

והיינו דבעצם לא חל איסור אכילה על הפת אלא שעל ידי אכילתו הוא נהנה מן העצים. ולפי

1 ע' נחלת ברוך יו"ד סימן ז', שחילוק התוספות בין איסורי הנאה ובין איסורי אכילה אמור גם לשיטת רש"י, שלמ"ד זה וזה גורם אסור, הנוטע אגוז של ערלה אסור, אף שיש שני גורמים, האגוז והקרקע, דזה רק באיסורי הנאה. אבל לתוספות הנוטע אגוז אסור גם למ"ד זה וזה גורם מותר, כיון שזה וזה

גורם שייך רק בשני גורמים מענין אחד, אבל אגוז וקרקע הם שני עניינים שונים (תוספות ע"ז דף מט ע"א ד"ה שאם, הראשון).

2 צריך לומר שקטע זה אינו מרי"ד דאם כן יש סתירה לר"י בתוספות פסחים שם ובעבודה זרה שם, הסובר שבמוקצה אין דין שבח עצים בפת.

תוספות וסוכרים שגם באיסור אכילה נאסר שבח עצים בפת משום שיש בה איסור.

הבנה זו בדברי הגהות מיימוניות, דס"ל שיש שבח עצים בפת גם באיסורי אכילה נכונה אם נאמר שמוקצה אינו אסור בהנאה. אבל אם נאמר בדעת הגהות מיימוניות שמוקצה אסור בהנאה יתכן שאין מחלוקת בדין שבח עצים בפת בדבר שאסור באכילה בלבד, אלא שדעת הגהות מיימוניות האוסר מה שגוי אפה בעצים שלקטו בו ביום הוא משום השבח שבא על ידי הנאה. בפרי מגדים בפתחה להלכות יום טוב (ח"ב סימן י"ב) דן בשאלה אם מוקצה אסור בהנאה והבין בדעת הגהות מיימוניות שמוקצה אכן אסור בהנאה. בבית הלוי (ח"א סימן י"ב) דן גם הוא בשאלת איסור הנאה ממוקצה ובסתירה בדברי המגן אברהם בזה, וכתב שאין ראייה מהגהות מיימוניות שיש איסור הנאה, משום שיתכן שסוכר שיש שבח עצים בפת גם בדבר שאיסורו משום אכילה בלבד.

ועל שתי ההבנות הנ"ל בהגהות מיימוניות יש לשאול את שאלת התוספות בעבודה זרה, שהרי מבשל בשבת בשוגג מותר ואם מוקצה אסור בהנאה או שיש שבח עצים בפת בזה, הרי גם המבשל בשבת יאסר משום מוקצה.

ויש לישב, שאפילו אם נאמר שיש איסור הנאה בעצי מוקצה ניתן לומר שבמבשל בשבת מיירי בעצים שהסיק מערב שבת ובהם אין איסור הנאה, דהא דעצים הם מוקצים בשבת היינו עצים שהסיקו בהם בשבת, אבל בעצים שהסיקו בהם מערב שבת מותר ליהנות, ואעפ"י שלא אחז בכלם האור מערב שבת (ע' שבת דף כ ע"א). וכן

שהייה מותרת בשבת בקדירה חייתא, כמבואר בשבת (דף יח ע"ב): "האי קדירה חייתא שרי לאנוחי ערב שבת עם חשיכה בתנורא וכו' ואי שדא ביה גרמא חייא שפיר דמי", וכן מותר להשהות על האש תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי, ואין איסור מצד מוקצה. ולפי זה יש לומר שהמבשל בשבת בשוגג יאכל היינו באופן זה שהתנור הוסק מערב שבת, ואלולא שהוא שוגג היה חייב מדין מבשל בשבת כמבואר בגמרא וברמב"ם, דאם אחד נתן את האור ואחד נתן את הקדרה וכו' כולם חייבים משום מבשל.

והטעם שהעצים שהוסקו מערב שבת אינם אסורים בהנאה משום מוקצה, יש לומר שזה משום שהוא מייחד את העצים להנאה. דהנה מצאנו שאדם יכול לייחד מוקצה לשבת, ובגמרא שבת (דף נ ע"א): "אמר רב יהודה מכניס אדם מלא קופתו עפר ועושה בה כל צרכו", ומובא בשו"ע (או"ח סימן ש"ח סעיף לח), והיחוד מועיל שלא יהיה העפר מוקצה. והנה, העפר אינו מוקצה אף שאינו כלי משום שיוחד לשימוש מסויים. וע' חזון איש (שבת סימן מ"ב אות ז') שמה שמבואר בגמרא שבעפר גם לרבנן לא צריך מעשה אלא סגי במחשבה, משום שבעפר היחוד לא נותן לו שם כלי. ואם כן יש לומר שגם בעצים שמדליק בערב שבת יש יחוד לגבי הנאה ולכן אין לזה גדר של מוקצה בהנאה. וכיוצא בזה מצאנו בר"ן ביצה (יח ע"ב באלפס) בדין לא נתנו עצים אלא להסקה, כתב הר"ן "פי' שכיון שאין מיוחדין אלא להסקה בלבד אין תורת כלי עליהם יש להם דין מוקצה לגבי שאר מלאכות". משמע שיתכן שיחוד מועיל לגבי דבר אחד, ואף אם הם מוקצה לדברים אחרים אינם מוקצה ביום טוב לגבי הסקה. ואם כן יש לומר גם

לגבי שבת שיחוד של העצים מועיל לגבי היתר הנאה מהם, ואם בישל בשבת על גבי אש שהדליק מערב שבת, אין בעיה של הנאה ממוקצה אף אם נאמר שיש איסור הנאה ממוקצה.

ב

והנה, גם אם נאמר שהגהות מיימוניות אוסר משום שבח עצים בפת גם באסור אכילה אין שום ראייה שגם המחלוקת בזה וזה גורם שייכת באיסור אכילה, משום דשבח עצים חמור יותר מזה וזה גורם. והראיה שהרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק טז הלכה כ"ב) פסק שיש שבח עצים בפת, ולגבי זה וזה גורם פסק הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פרק ז' הלכה יד): "וכל שדבר אסור ודבר מותר גורמין לו הרי זה מותר בכל מקום". וזו גם גמרא מפורשת בפסחים (דף כו ע"ב): "אימור דשמעת ליה לרבי משום דיש שבח עצים בפת זה וזה גורם מי שמעת ליה". אשר להבדל בין שבח עצים בפת ובין זה וזה גורם, צריך לומר כדברי הר"ן שם בפסחים (דף ז ע"א באלפס) "משום דיש שבח עצים בפת דהא הוא כאילו האסור מעורב בו". ביתר הרחבה כתב בחידושי רבנו דוד על פסחים (דף כו ע"ב): "אבל למאי דאסיקנא דיש שבח בפת חזרנו לומר שאין העצים גורמים לפת אלא רואים אותם כאלו הם ממש של אסור שהתערב בפת מפני המעשה הגדול שניכר בפת בשביל העצים".

לפי האמור אין מי שיאסור בזה וזה גורם באיסורי אכילה, אולם מצאנו בכמה מקומות גם באיסורי אכילה דין זה וזה גורם:

א. המרדכי בפרק כל הבשר (חולין רמז תשל"ג) כתב:

ור"ב התיר מטעם אחר דבסתמא לא העמיד כל החלב שבקדירה מקיבה שכולה אסורה דהיינו הצלול, אלא מן הקרוש, ואין רגילות שיתנו קיבות בקדירה להעמיד החלב שלא יהיה מעט מקיבה הקרושה. וגם פעמים יותר מן הקרוש דה"ל זה וזה גורם דמותר מידי דהוי אשאור.

ב. בבית יוסף או"ח (סימן שי"ח) הביא את שבולי הלקט בשם רבנו שמחה לגבי מלח שנתנו ביורה רותחת במזיד בשבת שאין לאסור: "דקים לן (עבודה זרה מט.) זה וזה גורם מותר ואין לך זה וזה גורם גדול מזה דמסתמא נמלח מערב שבת אלא שלא נמלח כל צרכו". והוי כמו שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך העיסה ונצטרפו והחמיצו, דין זה מובא ברמ"א (סימן שי"ח סעיף ט) ועיין שם בט"ז (ס"ק ט"ו).³

ג. במשנה בתמורה (דף ל ע"ב): "רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: כשירה שינקה מן הטרפה פסולה מעל גבי המזבח". ובגמרא שם (דף לא ע"א) נאמר:

רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר כשרה כו'. מ"ט? אילימא דמפטמא מינה, אלא מעתה האכילה כרשיני ע"ז ה"נ דאסירא? אלא תני ר' חנינא

זה גורם עם המלח שכבר נמצא. וע' מנחת שלמה לגרש"ז אורבך סימן ה'.

³ הט"ז דחה, משום שכל זה וזה גורם הוא כששני הגורמים גרמו ביחד, אבל בקדירה ששמו בה מלח מערב שבת וחסר מלח, המלח הנוסף אינו בגדר זה

ב. בבכורות (דף ז ע"א) לגבי בהמה שנתעברה מקלוט מבואר שדין הולד תלוי בשאלת זה וזה גורם.

ג. ובעיקר קשה מהמשך הסוגיה בפסחים (דף כו ע"ב) לגבי שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה הגמרא אומרת שתלוי בדין זה וזה גורם. וצריך עיון גדול איך נתעלמה מתוספות הגמרא בפסחים לגבי שאור של תרומה, הרי מוכח שגם באיסורי אכילה זה וזה גורם אסור, והרי לתוספות אם שבח עצים בפת לא אומרים באיסורי אכילה כל שכן לגבי זה וזה גורם.

ג

כדי להסביר את שיטת התוספות, יש להסביר מדוע ניתן לאסור בזה וזה גורם ושבח עצים בפת גם באיסורי אכילה בלי איסור הנאה והרי עצם הדבר הוא היתר, אלא שרק נגרם על ידי איסור, כמפורש בדברי הר"ן כשמסביר את טעם ההיתר של זה וזה גורם שלדעתו הוא משום ביטול (ע"ז דף כא ע"א באלפס): "דזוז"ג מותר מאי טעם לפי שנתבטל האיסור בהיתר דכי היכי דאי איתי' לאיסורא בעיניה בטל חד בתרי כל היכי דהאי לחודיה קאי והאי לחודי' קאי אי נמי כשנתערב וליכא טעמא ה"נ היתר הבא מכח גרמת איסור כל היכא שאיסור והיתר גרמו לו הרי הוא כאילו נתבטל איסור זה". ומבואר בר"ן שהטעם לאסור בגורם אחד הוא משום שהדבר נתהווה מחמת גורם של איסור. וכן בשו"ת נחלת ברוך (על עניני זה וזה גורם) סימן א' ענף ב' מבואר שהסברא לאסור היא משום שהדבר בא מכח גרמא דאיסורא הגורם לדבר החדש שיבוא: דזה וזה גורם לא הוה אלא בכ"מ דליכא ממשו של איסור אלא גרמא דאיסורא שהאיסור

טריטאה קמיה דרבי יוחנן: כגון שהניקה חלב רותח משחרית לשחרית, הואיל ויכולה לעמוד עליה מעת לעת.

היינו שאם כל ימיה ינקה בשחרית חלב רותח של טריפה פסולה. ופרש"י את שאלת הגמרא "ה"נ דאסירא", שהרי רק מוקצה נאסר על ידי אכילת כרשינין כדלעיל (תמורה דף כט ע"א) אבל בהמה שאינה מוקצית לעבודה זרה לא נאסרת באכילת כרשינין. וכתבו התוספות (שם ד"ה שינקה): "וה"ה בכרשיני עבודת כוכבים אם אכלה כל ימיה שעיקר גדילתה מהן שהוא אסור ולפום ריהטא אפילו להדיוט". וברמ"א (שו"ע יו"ד סימן ס' סעיף א) כתב: "בהמה שנתפטמה בדברים אסורים, מותרת (מרדכי דיבמות פ' אלמנה לכ"ג) אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים, אסורה (תוספות דתמורה פ' כל האסורים)", וע' ש"ך (שם ס"ק ה') שההיתר הוא משום זה וזה גורם.

אלא שעד שאנו מדייקים מדברי הראשונים, עלינו להבין סוגיות מפורשות שעוסקות באיסורי אכילה ודנות בדין זה וזה גורם:

א. בתמורה (דף לא ע"א) אומרת הגמרא לגבי ולד טריפה, שאם זה וזה גורם אסור הרי הוא אסור, ואין לומר דדלמא רק לגבוה, שהרי בגמרא חולין (דף נח ע"א) מקשה הגמרא, אם המחלוקת בולד טריפה הוא בזה וזה גורם, "אדמיפלגי לגבוה ליפלגו להדיוט", ומוכח שולד טריפה למ"ד זה וזה גורם אסור הוא גם להדיוט ואף שזה רק איסור אכילה.

וההיתר גרמו לדבר אחד שיבוא כגון ולד הנסקלת (סנהדרין פ ע"א) ולד טרפה (חולין נח ע"א) ולד הנרבעת (תמורה ל ע"ב) דבכל הני האב המותר והאם האסורה גרמו להולד שיבוא וכן בנוטע אגוז של ערלה דהאגוז האסור ויניקת הקרקע המותרת גרמו לאילן שיבוא או בכל מקום שהאיסור וההיתר גרמו פעולה אחת כגון שאור של חולין ותרומה שנצטרפו וחימצו דפעולת החימוץ נעשה על ידי שניהם.

ואני מוסיף לבאר דבולד הנסקלת ולד טרפה וולד הנרבעת גם אם האב והאם שניהם היו אסורים כגון ששניהם היו טרפות או נסקלין או רובע ונרבע מ"מ הולד אינו טרפה ממש דליכא ביה סימן טרפה. וגם אינו שור הנסקל ממש דהא הוא לא הרג את הנפש וכן לא הוה נרבע דהא הוא בעצמו לא נרבע, אלא דהולד אסור משום שנתהווה מגרמא דאיסורא. דהא זה פשוט דהא דאמרינן (סנהדרין דף פ ע"א) בולד הנסקלת ולד הנרבעת דהיא וולדה נגחו היא וולדה נרבעו, דהתם מיירי דנגחה או נרבעה כשהיתה מעוברת דעובר ירך אמו אבל כשנגחה או נרבעה ואחר כך נתעברה אין על הולד שום איסור אלא לפי שבא מגרמא דאיסורא.

ואם כן, לדעת האוסר משום זה וזה גורם, צריך להבין מדוע הגורם הופך את הדבר לאיסור ומהיכתי תיתי דחל איסור על מה שנגרם מאיסור אפילו כשזה וזה גורמים איסור? בשלמא באיסורי הנאה, הרי יש הנאה בעקיפין מן הגורם שאסור בהנאה, אבל באיסור אכילה שאינו אוכל את האיסור מה מקור האיסור על הנגרם?

כאמור עיקר הקושי על תוספות הוא מהמשך הסוגיה בפסחים שדנה על זו"ג לגבי איסור אכילה בשאור של תרומה ושל חולין שנפלו לתוך העיסה. ומאי שנא משבח עצים בפת שחמור מזה וזה גורם ולתוספות אינו אלא באיסורי הנאה?

ד

כדי להסביר את הדברים יש להקדים להסביר את דברי הר"ן בעבודה זרה שזה וזה גורם שייך רק בדבר שנתהווה מאיסור והיתר ולא בשני נותני טעם שאחד אסור ואחד מותר ונצטרפו ונתנו טעם. וז"ל הר"ן בפרק חמישי בע"ז (דף לו ע"א באלפס):

...שהרי הדבר פשוט שאם כזית נבלה וכזית שחוטטה נצטרפו ונתנו טעם במקפה מותר אפילו למ"ד זה וזה גורם אסור. וחמץ שאני לפי שמפני שהוא הכשרו של עיסה הרי הוא כאילו נתהווה העיסה מכח הגורמים וכשתדקק בכל זה וזה גורם שבתלמוד על דרך זה הוא.

והנה, מה שפשוט לר"ן שכזית נבלה וכזית שחוטטה שנצטרפו ונתנו טעם במקפה מותר אפילו למ"ד זה וזה גורם אסור, היינו משום שמדובר בנותן טעם שאין באיסור לבד כדי לתת טעם ולא בהיתר לבד כדי לתת טעם, כמו בשאור שאין בוה ואין בוה כדי להחמיץ. וכלל הוא בתערובות שרק כאשר יש באסור משום נותן טעם הוא אוסר ולכן אם לא היה בכזית נבילה לתת טעם במקפה מותר. וכן כתב בחדושי רע"א (עבודה זרה דף סח ע"ב בתוספות ד"ה ולר"ש): "וכי היתר מצטרף לאיסור ואם נפל חצי זית חלב וחצי זית שומן לנ"ט זתים מקרי נותן טעם, הא בורכא דמה דמרגישים טעם הוא טעם היתר,

וע"כ הכא שאני דמ"מ נגמר העיסה באיסור שנחמץ מכח האיסור דו"ג אסור", ומבואר דפשוט לרע"א שבשני נותני טעם, של איסור ושל היתר, לא שייך דין זה וזה גורם.

ויש להבין מדוע בשאור שאין בתרומה כדי להחמיץ ואין בחולין כדי להחמיץ אנו דנים משום זה וזה גורם, ומה ההבדל בין שני טעמים לשני גורמים? ועוד: דע"כ לעומת ממשו של האיסור יש במקפה כדי להעלות באחד ומאה כמו שבאר הר"ן בתשובה (סימן ע') דבמקום שיש ממשו של איסור לא שייך לדון על זה וזה גורם: דודאי כי שרינן זה וזה גורם היינו כשאין שם גוף האיסור שאין האיסור אלא גורם בלבד, אבל כל שנתערב שם גופו אי אפשר להתירו מטעם זה וזה גורם, שהרי שנינו (ע"ז עד ע"א) אלו אסורים ואיסורם בכל שהן ואין תערובתם מותר מטעם זה וזה גורם, ולא התירו זה וזה גורם אלא כגון תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה (פסחים כו ע"ב) שאין גוף האיסור בפת, וזורעים תחתיה ירקות (ע"ז מח ע"ב) שאין גוף האיסור בירקות, ושאור של חולין ושל תרומה (ע"ז מ"ט א') נמי אף על פי שגוף השאור בעיסה גופו של איסור כבר נתבטל במאתים שאין כאן אלא החמוץ הבא בגרמתו של איסור, אבל להתיר תערובת גוף האיסור כל שלא נתבטל מטעם זה וזה גורם ח"ו.

נראה שאפשר להסביר את איסור הגורם, על פי מה שכתב הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פרק ג' הלכה א): כל מאכל היוצא ממין מן המינין האסורין שלוקין על אכילתן הרי אותו המאכל אסור

באכילה מן התורה, כגון חלב בהמה וחייה הטמאים וביצי עוף ודג הטמאים שנאמר ואת בת היענה זו ביצתה והוא הדין לכל האסור כיענה ולכל הדברים הדומין לביצה.

והנה הרמב"ם הוסיף לאסור מדין יוצא את כל הדברים הדומים לביצה, היינו שנוצרה איזו מהות חדשה שלא היה בגורם שממנו יצא. ונראה שזה גם ההסבר מדוע יש איסור בדבר שנגרם מן האיסור, שיש לומר שהוא כדין היוצא מן הטמא שנאסר (ובאשר לגידולים שאנו דנים בהם מדין זה וזה גורם, יבואר להלן).⁴

ובזה אתי שפיר מה שכתב הר"ן הנ"ל שחמץ שאני מנתינת טעם גרידא לפי "שהוא הכשרו של עיסה" והרי הוא כאילו נתהוותה העיסה מחמת הגורמים והוי כיוצא מן הטמא. ולפי זה אפשר להבין את דעת התוספות כפי שהסברנו שאין באיסור אכילה דין זה וזה גורם, אף שמודים שבשאור של תרומה ושל חולין יש איסור של זה וזה גורם ואף שמיידי באיסור אכילה: צריך לומר דהתוספות סבירא להו דאין לאסור מדין יוצא אלא אם כן יוצא ממש מגוף האיסור כמו בשאור שהחמיץ. מה שאין כן בשבח עצים בפת, דהפת אינה יוצאת מן עצם העצים, והעצים אינם אלא גורמים, ובמקום שאינם אלא גורמים יש לאסור רק כשהם אסורים בהנאה. ולכן כתבו שאין לאסור מדין שבח עצים אלא באיסור הנאה.⁵

ועל פי הנ"ל אתי שפיר הגמרא בתמורה (דף לא ע"א) לגבי ולד טרפה, דלמ"ד זה וזה גורם אסור, משמע שאסור אפילו להדיוט. ואף על פי

4 וע' מה שהבאנו להלן מקרן אורה.

5 ועיין קובץ שיעורים פסחים דף כז ע"א אות קי"ט שהלך בכיוון הזה.

גורם וצ"ע על הט"ז, מדוע שייך בנתינת טעם על ידי המלח זה וזה גורם כמו במחמץ.

והנה מה שהר"ן חילק בין טעם לבין חימוץ, שחמץ שאני מפני שהוא הכשרו של עיסה, יש לעיין מה הדין לגבי תבלין, האם אפשר לומר דתבלין, ובנדון דידן מלח, הוא הכשרו של המאכל דבלי התבלין טעמו של המאכל טפל, ואם כן דומה לחימוץ. עיין ברמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק ט"ז הלכה א) שכולל יחד את מחמץ ואת מתבל:

כל השיעורים האלו שנתנו חכמים לדבר האסור שנתערב במינו המותר בשלא היה הדבר האסור מחמץ או מתבל, או דבר חשוב שהוא עומד כמות שהוא ולא נתערב ונדמע בדבר המותר, אבל אם היה מחמץ או מתבל, או דבר חשוב אוסר בכל שהוא.

לכאורה הרי כבר במשנה ערלה (פרק ב' משנה ד') מצאנו את הקשר בין מתבל ובין מחמץ: "כל המחמץ והמתבל והמדמע בתרומה ובערלה ובכלאי הכרם אסור". אלא שע"כ גם מחמץ במשנה זו אינו מחמץ בשאור, שהרי לא שייך איסור ערלה בשאור, אלא הכוונה היא למחמץ בתפוחים, וכ"כ הר"ש שם שמייירי בתפוח שרסקו. וכיו"ב במשנה תרומות (פרק י' משנה ב'): "תפוח שרסקו ונתנו לתוך עיסה וחתמה הרי זו אסורה שעורים שנפלו לתוך הבור של מים אף על פי שהבאישו מימיו מותרין".

וחמצו ר' אליעזר אומר אחר האחרון אני בא וחכמים אומרים בין שנפל איסור בתחלה בין בסוף לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ, וע' פסחים דף כו ע"ב.

שבסוגיה שם מיירי לגבי גבוה, הרי בגמרא בחולין (דף נח ע"ב) איתא שאם טעמו של ר"א משום זה וזה גורם אסור, "אדמיפלגי לגבוה ליפלגו להדיוט". ומוכח שאם זה וזה גורם אסור, הרי גם באיסור אכילה יש לאסור, וזה משום שולד טריפה אסור משום שהוא נתהווה מחמת הגורם וכדין יוצא מן הטמא.

ובזה מובן מה דאיתא בבכורות שם (דף ז ע"א) לגבי בהמה שנתעברה מקלוט דאסור, שתלוי בזה וזה גורם. משום ששם הולד יוצא מן האסור, ולכן אף שאין מדובר על איסור הנאה אנו דנים משום גורם שהרי הולד נתהווה מאיסור ויוצא ממנו.

ה

ועיין ט"ז באו"ח (סימן שי"ח ס"ק ט"ו) שהביא את הבית יוסף לגבי מלח שנתנו ביורה ורותחת בשבת, שמשווה לדין זה וזה גורם. ובפשטות, לדעת הט"ז נראה שיש גם זה וזה גורם בשני נותני טעם. וכן כתב הפרי מגדים (שם במשבצות זהב אות ט"ו) על דברי הט"ז שכתב שזה וזה גורם שייך רק כששני נותני הטעם באים בבת אחת ולא בזה אחר זה: "ולדבריו צ"ל בחצי זית בשר כשר נפל לס' חצאי זיתי גריסין ואח"כ נפל חצי זית נבילה דנותן טעם עכשיו דאסור". משמע שאם היו באים בבת אחת היה שייך זה וזה

6 הובא לעיל.

7 אמנם באליה רבה שם מקשה על הט"ז דהא במשנה ערלה פרק ב' משנה י"א מפורש שגם בזה אחר זה יש דין זה וזה גורם, לרבנן שלא אומרים אחר אחרון אני בא: "שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עסא לא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ נצטרפו

בטילים בששים (בארוך כלל כ"ה וע"ל סוף סימן ק"ה).

והט"ז שם (ס"ק י"א) הקשה, שהרי גם שומן איסור שנפל למאכל לטעמא עביד, ותירץ: "שוב ראיתי באו"ה כלל כ"ה דין ו' וז"ל דבר הנעשה לטעם כיצד כל דבר חריף כגון תבלין ומלח של הקדש אין בטיל ע"כ משמע דלא מקרי טעם בזה אלא דבר חריף ולא שומן דאף שגם הוא מטעים המאכל וממתיקו מ"מ אין נרגש כ"כ כמו דבר חריף ע"כ שפיר בטל כמו כל איסורים בכל גוונא ומשום הכי סיים גם כאן רמ"א כגון מלח ותבלין". ואם כן מלח לא דומה לשאר נותני טעם, ולפי סברא זו ניתן להבין גם את דברי הבית יוסף שלגבי מלח שייך זה וזה גורם. ויתכן להוסיף שעל פי הר"ן (ע"ז דף לו ע"א באלפס והובא לעיל תחילת אות ד') גם מלח שמלח בשבת עם מלח שהיה כתבשיל מערב שבת לא דומה לשני נותני טעם אלא למחמץ שהוא הכשרו של עיסה. ויש לומר שגם תבלין כמו כן, ודין התבלין הוא כמו מחמץ ששייך בו זה וזה גורם לפי הבית יוסף הנ"ל (בסימן שי"ח), ולכן שייך זה וזה גורם לגבי מלח, אף שבנתינת טעם אין לדון משום זה וזה גורם.¹⁰

ן

ועדיין יש להסביר מדוע בגידולין לא שייך לאסור מדין יוצא מן הטמא. וצ"ל דולד

"שאני שאור דחימוצו קשה" ולכן כשיש בו כדי לחמץ לא בטל גם אחד במאה, וכאילו נתן טעם. עי' מנחת כהן ס' התערובת חלק ג' פרק ג', ופר"ח יו"ד סימן צ"ח שדנו אם טעם מחמץ משום שנותן טעם בעיסה או שפעולת השאור ניכרת בעיסה, ואם מחמץ אוסר ג"כ במין בשאינו מינו, או אינו אוסר אלא במינו. ועי' תוס' חולין דף צט ע"ב סוד"ה לא.

ובסוגיה מנחות (דף נג ע"ב - נד ע"א) נחלקו בביתא אם אפשר לחמץ את שתי הלחם ותורה בתפוחים. ואומרת הגמרא שאפילו לת"ק שאין מחמיצין בתפוחים, תפוח שרסקו ונתנו בתוך העיסה וחמיצה הרי זו אסורה משום "נהי דחמץ גמור לא הוי נוקשה מיהא הוי".⁸ ומבואר שחיימוץ בתפוחים הוא פחות ממחמץ בשאור. ואם כן יתכן שלחיימוץ כזה אכן דומה מתבל, אבל אין ראייה שגם במתבל יהיה שייך דין זה וזה גורם כמו במחמץ. ועוד: כיון שאנו משוים מחמץ ומתבל, אם נאמר שכל תבלין לא בטל רק מדרבנן (כמ"ש ש"ך יו"ד סימן צ"ח ס"ק כ"ט) אם כן גם מחמץ על ידי תפוח שרסקו יהיה רק מדרבנן ובודאי לא ניתן לחמץ בו את שתי הלחם.⁹ אם כן עדיין צ"ע חידוש הט"ז שיש זה וזה גורם בנותן טעם.

אלא שיתכן שמלח דינו חמור יותר מאשר שאר נותני טעם. ע' רמ"א יו"ד (סימן צ"ח סעיף ח):

כל האיסורים הנוהגין בזמן הזה כולם מתבטלים בששים, מלבד חמץ בפסח ויין נסך, כאשר נתבאר בהלכותיהם (טור), ובלבד שהאיסור אינו נותן טעם בקדירה, אבל אם נותן טעם באותה קדירה, והוא אסור מצד עצמו, אפילו באלף לא בטיל כל זמן שמרגישיין טעמו. ולכן מלח ותבלין מדברים דעבידי לטעמא, אם אסורים מחמת עצמן אינן

8 וכן הר"ש בתרומות (פרק י' משנה ב') הביא ירושלמי בדעת רבי יוסי שחיימוץ כזה "אין חימוצו ברור".

9 ובהגהות רע"א שם על הש"ך כתב בשם הר"ן שתבלין לא בטל מן התורה.

10 ועיין במה שדנו האחרונים אם טעם של מחמץ כמו תבלין, וכפשוטו הגמרא בחולין (דף צט ע"ב)

ז

ובדעת הפרי מגדים שהבאנו לעיל, שכתב על דברי הט"ז שזה וזה גורם שייך רק כששני נותני הטעם באים בבת אחת ולא בזה אחר זה: "ולדבריו צ"ל בחצי זית בשר כשר נפל לס' חצאי זיתי גריסין ואח"כ נפל חצי זית נבילה דנותן טעם עכשיו דאסור". ולכאורה משמעות דבריו כפי שהבין בנחלת ברוך (סימן י"ז) שבזה אין דין זה וזה גורם כיון שלא בא בבת אחת. אבל אם שני הטעמים נפלו ביחד יש להתיר משום זה וזה גורם. וכך הסיק מדברי הפרי מגדים בפתיחה להלכות תערובות (חלק ג' פרק א'), שהסתפק בדין חצי זית בשר שחוטתה וחצי זית בשר נבילה שנפלו לפחות משישים זיתי ירקות, האם אסור מן התורה או מותר אף מדרבנן. והבין הנחלת ברוך שהפרי מגדים מתיר את התבשיל מדין זה וזה גורם. והביא הפרי מגדים ראיה להתיר ממשנה ערלה (פרק ב' משנה ט"ו): "תבלין של תרומה ושל כלאי הכרם שנפלו בקדירה לא באלו כדי לתבל ולא באלו כדי לתבל ונצטרפו ותבלו אסור לזרים ומותר לכהנים רבי שמעון מתיר לזרים ולכהנים". ומדוע מותר לכהנים, הרי טעמא לא בטיל ונצטרף ההיתר עם האיסור ונגרש הטעם, ע"כ שכהאי גוונא לא נחשב שיש טעם איסור.

ויש לדחות את ההבנה שהפרי מגדים בפתיחה להלכות תערובות דן בזה מדין זה וזה גורם. הנה, בכמה מקומות הביא הפרי מגדים את הספק הזה¹¹ ומתוך דבריו בכל המקומות נראה שספיקו אינו תלוי בסוגיית זה וזה גורם אלא בסוגיית טעם כעיקר. ספק הפרי מגדים הוא האם כשיש איסור והיתר ששניהם יחד נותנים טעם, האם נחשב

טריפה וכן ביצה וכן חלב, כל אלה היו בגוף האסור, מה שאין כן גידולין לא היו בגוף האסור דלא היה בגוף אלא כח של גידול, וזה אינו נקרא שבא מן האסור ואין זה אלא גרמא וכמו עצים לגבי שבח עצים בפת. ובקרבן אורה (נדריים דף נז ע"ב) כתב בזה, לדעת הר"ן הסובר בבעיית הגמרא לגבי בצל שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית ורבו גידוליו על עיקרו, האם הגידולים מעלים את האיסור או לא, וכתב הר"ן שהספק של הגמרא הוא האם הגידולים אסורים כעיקר או מותרים, ועל זה כתב הקרבן אורה:

ויש לדקדק אמאי לא יהיו כל גידולי איסור אסורין מטעם כל היוצא מן הטמא טמא כדאשכחן ביצת עוף טמא... ולשיטת הר"ן יש לומר דהא גופא מספקא ליה אי הגידולין נמשכין אחר העיקר וגם הם אסורין כיון שיצאו מאיסור או דילמא כיון דרבו הגידולין גם העיקר נתבטל ונעשה היתר ולא הוי יוצא מן האיסור כיון דאין כאן איסור כלל. אבל לפירוש הרא"ש ז"ל דהגידולים פשיטא ליה דמותרים אע"ג דהעיקר אסור, צ"ע טעמא מאי כיון שיצאו ונתגדלו מן האיסור. ויש לומר דגידולי הפירות והצמחים לא באו לכלל זה דיוצא מן הטמא משום דהגידולין הם בריה חדשה, ועיקר גדילתן הוא מן הארץ והאוויר, ולא דמו לולד טריפה שמתגדלת בבטן אמה הטריפה ומשום הכי גידולי איסור בכל גוונא מותרין מן התורה בכל האיסורין.

ואם כן עיקר הסברה לאסור הוא כמו דין היוצא מן הטמא. וזה לא שייך בגידולים אבל שייך לאסור כשדבר נגרם מחמת האיסור וגם אם זה איסור אכילה.

¹¹ שפ"ד ס"ק ג', סימן צ' מש"ז ס"ק ב', ובסימן י"ג שפ"ד ס"ק י"ז, והביאם בביאורי מגדים על הפמ"ג.

¹¹ בפתיחה להל' תערובות להלן פרק ד' ובסימן צ"ח מש"ז ס"ק ג', סימן צ"ט מש"ז ס"ק י"ג, סימן פ"ז

שיש טעם של איסור בתערובת או שאין טעם של איסור. בפתיחה להלכות תערובות (חלק ג' פרק א') ציין הפרי מגדים לעיין ברשב"א, וכן משתמש בלשון הרשב"א "וחיך אוכל יטעם" בלי להזכירו.¹² וז"ל הרשב"א חולין דף צח ע"ב:

כל היתר שמקבל טעם מן האיסור וטעם האיסור ניכר בו טעימתו זו היא הכרתו כדכתיב וחיך אוכל יטעם לו אין חשיבות האוכל אלא בטעמו.

אם כן ספיקו של הפרי מגדים אינו בגדרי זה וזה גורם, אלא בגדרי נתינת הטעם של איסור. נראה לומר שספק זה של הפרי מגדים תלוי במהות טעם כעיקר. האם טעם כעיקר פירושו שכיון שיש טעם הרי האיסור ניכר והאיסור עצמו לא יכול ליבטל, או שטעם כעיקר פירושו (כהבנת הגר"ח על הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק ט' הלכה ט) שהתורה אסרה את הטעם עצמו גם אם העיקר בטל. לפי הבנת הרשב"א שהטעם הוא ההכרה של האיסור, הרי בספק הפמ"ג יש לאסור, שהרי גם בחצי זית נבילה וחצי זית שחוטה שנפלו לגריסים, יש טעם של איסור בגריסים וניכר האיסור. אבל אם נאמר שטעם כעיקר פירושו שהתורה אסרה את הטעם, הרי בנדרן זה הטעם אינו טעם של איסור אלא הטעם הוא גם מחמת ההיתר, ולכן יתכן שאין כאן דין טעם כעיקר.

והנה, הנחלת ברוך שם הביא ראייה ששני נותני טעם מותרים ממשנה ערלה (פרק ב' משנה י"ז): "בשר קדשי קדשים ובשר קדשים קלים שנתבשלו עם בשר התאווה אסור לטמאים ומותר לטהורים", ופרשו הר"ש והרע"ב דמיירי שאין

בכל אחד כדי לתת טעם בבשר תאווה אלא שנצטרפו ונתנו טעם. ואסור לטמאים ממה נפשך, בין משום בשר קדשי קדשים ובין משום קדשים קלים. אבל מותר לטהורים ואפילו לזרים, משום שבכל אחד לא היה כדי לתת טעם. אבל הר"ש הוסיף: "כדאמרן לעיל עד שיהיה בו כדי לחמץ". וכתב בנחלת ברוך, שזה שלא כר"ן, שהרי לר"ן לכ"ע מותר כיון שקדשי הקדשים לא נתנו טעם וזה מותר אפילו למ"ד זה וזה גורם אסור, ואילו לשיטת הר"ש זה תלוי בזה וזה גורם, שהרי דימה את זה לשאור שמוותר אם אין בו כדי לחמץ משום זה וזה גורם. ולפמ"ש לא רק שבטעם לא שייך לדון משום זה וזה גורם, אלא גם ספיקו של הפרי מגדים לא תלוי בדיני זה וזה גורם, אם כן יש לומר שהר"ש כאן הביא הסוגיה שיש בו כדי לחמץ כדוגמה לכך שאם אין באחד מהם נתינת טעם אין לאסור לא משום קדשי קדשים ולא משום קדשים קלים, אבל אין כוונת הר"ש לומר ששאלה זו תלויה בזה וזה גורם.

עוד הוכיח הנחלת ברוך שיש בטעם גדרי זה וזה גורם מירושלמי ערלה (פרק ב' הלכה ו') על המשנה לגבי שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה ולא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ, במחלוקת רבי אליעזר וחכמים, שלר"א אחר אחרון אני בא וחכמים מתירים אם אין בשאור של תרומה כדי לחמץ. כתב הירושלמי:

חזקיה אמר כוס שמזגו מן האיסור ומן ההיתר ונפל איסור בסוף איסור, היתר בסוף היתר, א"ר שמואל בר רב יצחק דר' ליעזר היא דר' ליעזר אמ' אחר האחרון אני בא אמר רבי ירמיה חומר הוא ביין נסך. רבי יוסי בעי אם

12 בסימן פ"ז שפ"ד ס"ק ג' וכן בסימן צ"ח מש"ז ס"ק ג' הנזכרים בהערה הקודמת.

חומר הוא ביין נסך אפילו נפל היתר בסוף יהא אסור. רבי יסא בשם רבי יוחנן כוס שמזוגו מאיסור ומהיתר את רואה את ההיתר כמי שאינו אותו האיסור אם יש בו בנותן טעם אסור ואם לאו מותר.

וכתב הנחלת ברוך שלפי הירושלמי כמו דפליגי רבי אליעזר וחכמים בשאור ה"נ פליגי בכוס שמזוגו מיין אסור ומיין מותר, וגבי כוס שמזוגו ליכא אלא טעם כעיקר אלמא דזה תליא נמי בזה וזה גורם. אלא שיש לדחות, שהרי בירושלמי לא הובאו דברי אביי בסוגיה בע"ז (דף מט ע"א) שמירי בקדם וסלקו. ואם לא מיירי בקדם וסלקו הרי אין מחלוקת ר"א וחכמים בזה וזה גורם אלא מחלוקתם אם אחר אחרון אני בא,¹³ ואם כן אין שום ראייה מהירושלמי לגבי שאלת זה וזה גורם.

ובעצם כדברי הר"ן שנדונו לעיל שאין קשר בין זה וזה גורם ובין איסור נתינת טעם, מפורש גם ברש"י בע"ז (דף עג ע"ב ד"ה אלא). הגמרא שם מביאה את מחלוקת חזקיה ור' יוחנן לגבי יין נסך שנפל לבור ונפל שם קיתון של מים,

שלחזקיה המים לא מבטלים את יין נסך שנפל בסוף, ולר' יוחנן גם אם מים נפלו בתחילה לא אמרינן מצא מין את מינו וניעור, ותמיד בטל היין במים. ואומרת הגמרא שמחלוקת זו אינה תלויה במחלוקת ר' אליעזר וחכמים לגבי שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לעיסה, משום ש"ברואין קמיפליגי, לחזקיה לית ליה רואין ולרבי יוחנן אית ליה" וכתב רש"י (ד"ה אלא):

אלא - גבי פלוגתא דשאור איכא למימר חזקיה ור' יוחנן תרוייהו אי כר"א אי כרבנן דטעמא דהכא ודהתם לא דמי דשאור ה"ט דלא בטיל משום דמתקן לכולה עיסה ואיסוריה לאו במשהו ור"א ורבנן בזה וזה גורם פליגי. ביין נסך במינו איסורו במשהו ושלא במינו בנותן טעם ופלוגתא דחזקיה ור' יוחנן משום מינו ושאינו מינו.

הרי שאין קשר בין שאלה שקשורה בזה וזה גורם לשאלת שני נותני טעם שהיא תלויה בגדרי נתינת טעם.